

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

Навчально-науковий інститут державного управління
Кафедра державного управління і місцевого самоврядування

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
кваліфікаційної роботи ступеня магістра

Здобувача вищої освіти Герасик Дар`ї Станіславівни

академічної групи 281М-23з-3 ІДУ

спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування

за освітньо-професійною програмою 281 Публічне управління та адміністрування

на тему: «Управління процесами розвитку територіальних громад України в умовах війни»

Керівники	Прізвище, ініціали	Оцінка за шкалою		Підпис
		Рейтинговою	інституційною	
кваліфікаційної роботи	Матвеева О.Ю.			
розділів:				

Рецензент:				
------------	--	--	--	--

Нормоконтролер:	Кравцов О.В.			
-----------------	--------------	--	--	--

Дніпро
2024

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка кваліфікаційної роботи магістра на тему «Управління процесами розвитку територіальних громад України в умовах війни»

61 стор., 2 рис., 65 джерел

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ, МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ, МІСЬКИЙ РОЗВИТОК, СТАЛИЙ РОЗВИТОК, КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ, ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають в контексті використання концепції сталого розвитку в управлінні територіальною громадою в перспективі повоєнного відновлення.

Предмет дослідження – управління процесами розвитку територіальних громад України.

Мета кваліфікаційної роботи – формування підходів до управління процесами розвитку територіальних громад України.

У першому розділі визначаються теоретичні основи управління територіальними громадами та забезпечення сталого розвитку.

Другий розділ присвячений аналізу стану розвитку територіальних громад під час війни.

Третій розділ передбачає розвиток територіальних громад в Україні в перспективі повоєнного відновлення.

Сфера практичного застосування результатів роботи – органи публічного управління, інституції місцевого розвитку, органи місцевого самоврядування та інші організації публічного сектору.

ABSTRACT

Explanatory note of the master's qualification work on the topic ""Management of the development processes of territorial communities of Ukraine during the war"

61 pages, 2 figures, 65 sources

PUBLIC ADMINISTRATION, LOCAL GOVERNMENT, URBAN DEVELOPMENT, SUSTAINABLE DEVELOPMENT, CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT, PROSPECTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT, GOALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT.

The object of the study is social relations that arise in the context of using the concept of sustainable development in the management of a territorial community in the perspective of post-war recovery.

The subject of the study is determining the prospects for using the concept of sustainable development in the management of a territorial community.

The purpose of the qualification work is to use the concept of sustainable development in the management of a territorial community in the perspective of post-war recovery.

The first section defines the theoretical foundations of managing territorial communities and ensuring sustainable development.

The second section is devoted to the analysis of the state of development of territorial communities during the war.

The third section envisages the development of territorial communities in Ukraine in the perspective of post-war recovery.

The scope of practical application of the results of the work is public administration bodies, local development institutions, local governments and other public sector organizations.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ГРОМАДАМИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	8
1.1. Концептуальні основи управління територіальними громадами на основі Глобальних цілей сталого розвитку	8
1.2. Управлінські підходи до забезпечення розвитку територіальних громад в умовах війни.....	12
РОЗДІЛ 2	
АНАЛІЗ СТАНУ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	23
2.1. Загальні умови повоєнного розвитку міських громад в Україні.....	23
2.2. Вплив російської війни на процеси розвитку українських громад.....	28
РОЗДІЛ 3	
РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ В ПЕРСПЕКТИВІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ.....	35
3.1. Світовий досвід пост-кризового відновлення та забезпечення сталого розвитку територіальних громад	35
3.2. Перспективи та цілі сталого розвитку міських територіальних громад в Україні.....	38
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60

ВСТУП

Світові тенденції та українські реалії, особливо в умовах війни, формують нові принципи відповідальності територіальних громад за місцевий розвиток. Актуальні тренди важко інтегрувати в загальноєвропейський сценарій.

Сталий розвиток є процесом розвитку держави, що поєднує соціальні та економічні аспекти для задоволення потреб нинішніх і майбутніх поколінь. Його основою є три ключові складові: економічна, соціальна та екологічна.

У сучасних умовах війни в Україні, кризи та нестабільності, з якими стикаються й інші країни, стає очевидною необхідність стабілізації процесів розвитку. Війна є основною перешкодою на шляху до сталого розвитку.

Євроінтеграційні процеси, що залежать від розвитку світової економіки, демонструють велику неоднорідність у територіальному аспекті. російська агресія завдає значних збитків Україні у фінансовій, економічній, соціальній сферах та інших галузях. Зокрема, військові дії негативно впливають на якість освіти (перехід на онлайн-формат навчання) і медичних послуг (переповнені лікарні, кваліфіковані медики знаходяться на окупованих територіях, у полоні, постраждали або перебувають за кордоном).

Попри це, питання сталого розвитку залишається актуальним, особливо після завершення війни та в період відбудови України. Воно стане важливим компонентом стратегії розвитку країни та її реалізації.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають в контексті використання концепції сталого розвитку в управлінні територіальною громадою в перспективі повоєнного відновлення.

Предмет дослідження – визначення перспектив використання концепції сталого розвитку в управлінні територіальною громадою.

Метою роботи є розробка шляхів впровадження концепції сталого розвитку в управлінні територіальною громадою в контексті повоєнного відновлення.

Для досягнення поставленої мети в роботі планується виконати такі завдання:

- дослідити концептуальні основи управління територіальними громадами на основі Глобальних цілей сталого розвитку;
- визначити управлінські підходи до забезпечення розвитку територіальних громад в умовах війни;
- описати загальні умови повоєнного розвитку міських громад в Україні;
- оцінити вплив російської війни на процеси розвитку українських громад;
- проаналізувати світовий досвід пост-кризового відновлення та забезпечення сталого розвитку територіальних громад;
- окреслити перспективи та цілі сталого розвитку міських громад в Україні.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових методів наукового аналізу. З метою досягнення поставленої мети застосовано діалектичний метод пізнання для аналізу сучасних теоретико-методичних розробок вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері сталого розвитку управління територіальними громадами в перспективі повоєнного відновлення. За допомогою економіко-статистичних і компаративних методів аналізу було оцінено стан розвитку територіальних громад України під час війни на прикладі міста Дніпро та Дніпропетровської області.

Теоретико-методологічною основою дослідження є положення теорії публічного управління, сучасні концепції місцевого і територіального розвитку, а також наукові дослідження українських та зарубіжних учених щодо реалізації

концепції сталого розвитку в умовах війни та в перспективі повоєнного відновлення на прикладі міста Дніпро та Дніпропетровської області.

Нормативно-правові та емпіричною базою дослідження є міжнародні документи, статистичні дані, глобальні індекси й рейтинги.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у тому, що положення, висновки та рекомендації можуть сприяти подальшому розвитку інтеграції концепції сталого розвитку в управління територіальною громадою в перспективі повоєнного відновлення.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що отримані теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути застосовані органами місцевого самоврядування й експертами для розробки та впровадження концепції сталого розвитку в умовах воєнного періоду в Україні.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ГРОМАДАМИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1.1. Концептуальні основи управління територіальними громадами на основі Глобальних цілей сталого розвитку

Термін «сталий розвиток» з'явився як реакція на глобальні проблеми, з якими людство зіткнулося у ХХ столітті. Сталий розвиток означає розвиток країн і регіонів таким чином, щоб виробництво, споживання та інші види діяльності здійснювались у межах, які відповідають здатності ресурсів до відновлення і природного відтворення.

Початком концепції сталого розвитку стала доповідь Римського клубу «Межі зростання», опублікована у 1972 році. У ній вперше порушувалися питання глобального значення, зокрема виснаження ресурсів і необхідність розробки нової концепції сталого розвитку.

У ХХІ столітті кількість глобальних проблем значно зросла, включаючи економічні, демографічні, фінансові та екологічні кризи, а також війну. Концепція сталого розвитку повинна охоплювати не лише задоволення матеріальних та духовних потреб, а й ефективне використання природних ресурсів та покращення стану довкілля. Війна в Україні ще більше загострила ці питання, роблячи їх ще більш актуальними та нагальними для вирішення.

На сьогодні ООН визначила 17 цілей сталого розвитку. На жаль, багато з них важко реалізувати через тривалі воєнні дії, які завдають шкоди людям, тваринам, матеріальним цінностям, екосистемам та спричиняють забруднення довкілля. Такими цілями є:

– Подолання бідності. Ліквідувати всі форми бідності в усьому світі. Мета включає забезпечення доступу до основних послуг, соціального захисту,

економічних ресурсів та стійких джерел доходу для найбільш вразливих верств населення.

– Подолання голоду. Ліквідувати голод, забезпечити продовольчу безпеку, покращити харчування та сприяти розвитку стійкого сільського господарства.

– Забезпечення здорового способу життя. Забезпечити здоровий спосіб життя і сприяти добробуту для людей будь-якого віку, зокрема шляхом зменшення дитячої смертності, покращення охорони материнського здоров'я та боротьби із захворюваннями.

– Забезпечення якісної освіти. Забезпечити всебічну, якісну освіту і сприяти навчанню впродовж усього життя для всіх. Це включає доступ до безкоштовної початкової і середньої освіти та рівноправний доступ до професійного навчання.

– Гендерна рівність. Забезпечити рівні права для жінок і дівчат, усунення дискримінації і насильства проти них, а також сприяння їхній участі в соціально-економічному житті.

– Чиста вода та санітарія. Забезпечити доступ до чистої води і належних санітарних умов для всіх, а також сприяти ефективному управлінню водними ресурсами.

– Доступ до дешевої та екологічно чистої енергії. Забезпечити доступ до доступної, надійної, стійкої та сучасної енергії для всіх.

– Гідна праця та економічне зростання. Сприяти стійкому економічному зростанню, створенню робочих місць і гідних умов праці для всіх.

– Індустріалізація, інновації та інфраструктура. Стимулювати розвиток стійкої інфраструктури, сприяти інклюзивній та стійкій індустріалізації та інноваціям.

– Зменшення нерівності. Зменшити нерівність у доходах і можливостях як у межах країн, так і між ними.

– Сталий розвиток міст і громад. Створити безпечні, стійкі, інклюзивні та доступні міста та населені пункти.

– Відповідальне споживання і виробництво. Забезпечити стійкі моделі споживання і виробництва, скорочувати харчові відходи та впроваджувати екологічно чисті технології.

– Боротьба зі зміною клімату. Вжити невідкладних заходів для боротьби зі зміною клімату та його наслідками.

– Збереження морських екосистем. Захист і раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів для стійкого розвитку.

– Збереження екосистем суші. Захист, відновлення та стале використання наземних екосистем, боротьба з обезлісненням і деградацією земель.

– Мир, справедливість і сильні інститути. Сприяти створенню миролюбних і справедливих суспільств з ефективними, підзвітними і інклюзивними установами.

– Партнерство для досягнення цілей. Посилити засоби реалізації та активізувати глобальне партнерство для сталого розвитку.

Сімнадцять Цілей сталого розвитку та 169 завдань є основою нового всесвітнього Порядку денного. Вони зосереджені на продовженні й розширенні досягнень, здобутих у межах попередніх цілей розвитку, а також на вирішенні завдань, які залишилися незавершеними. Метою цих цілей є реалізація прав людини для кожного, досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей. Вони мають цілісний і неподільний характер, поєднуючи три аспекти сталого розвитку: економічний, соціальний і екологічний [49]. Усі 17 цілей взаємопов'язані, вони спрямовані на досягнення єдиної мети, причому кожна з них є важливою частиною для успіху загальної концепції. Це можна уявити, порівнюючи з пірамідою Маслоу, що демонструє ієрархію потреб, де кожна ціль має своє місце (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Цілі сталого розвитку

Наука й освіта є ключовими інституціями сталого розвитку, що забезпечують розробку, аналіз і навчально-інформаційне супроводження процесів. Варто зауважити, що розвиток науки часто випереджає освітні процеси та практичне впровадження ключових ідей. Це підкреслює значущість цих інституцій, які можна розглядати як надбудову до елементів сталого розвитку.

Основна мета сталого розвитку полягає у забезпеченні динамічного соціально-економічного зростання, збереженні довкілля та раціональному використанні природних ресурсів для задоволення потреб теперішнього і майбутніх поколінь шляхом створення високоефективної економічної системи з увагою до актуальних проблем сьогодення [56].

Питання сталого розвитку залишається нагальним для країн Європейського Союзу, Японії, США, а також для України, яка проводить глибокі соціально-економічні трансформації. Навіть у мирний час це завдання складне, але

необхідне для майбутнього. Зараз, окрім війни, – людство стикається з такими викликами, як пандемії, природні катаклізми, викиди в атмосферу, забруднення води та зміну клімату. Зміна клімату спричиняє серйозні наслідки у різних регіонах світу, призводить до глобальної міграції та впливає на стан підземних вод. Окремо слід згадати про землетруси, що є результатом або наслідком попередньо згаданих факторів. Це призводить до значних втрат людського капіталу, флори і фауни, значно впливає на довкілля. Сьогодні Україна входить до двадцятки країн світу за високим рівнем викидів парникових газів в атмосферу.

1.2. Управлінські підходи до забезпечення розвитку територіальних громад в умовах війни

Принципи сталого розвитку, які лежать в основі сучасної політики розвитку міст Європейського Союзу, Швейцарії, Японії, Канади та США, можуть бути адаптовані для розвитку територіальних громад України. Серед них особливо виділяються такі принципи, як раціональний і конструктивний прагматизм, створення умов для активної участі громадян у місцевих справах, підтримка місцевих ініціатив, збалансоване споживання, пріоритет людського капіталу, безпечне та ефективне використання територій, застосування інноваційних управлінських технологій, економія ресурсів та запобігання надмірному розвитку територій.

У системі місцевого самоврядування ключову роль відіграє територіальна громада. Це об'єднання мешканців, які постійно проживають у межах одного або кількох населених пунктів із спільним адміністративним центром [55].

Основні ознаки територіальної громади включають:

- Територія: громада має визначену територію, де здійснюється господарська та соціальна діяльність.
- Населення: до громади належать мешканці, що мають спільні інтереси та потреби.
- Самоврядування: громада здійснює управління через органи місцевого самоврядування, які відповідають за розвиток і управління територією.
- Фінансова самостійність: громада має власний бюджет і можливість залучати фінансові ресурси для свого розвитку.
- Ідентичність: громада має спільні історичні, культурні та соціальні цінності, які визначають її ідентичність.
- Соціальна інфраструктура: громада володіє розвиненою інфраструктурою для забезпечення доступу до освіти, медицини, культури та інших соціальних послуг.
- Економічний потенціал: громада розвиває економічний потенціал, що сприяє зайнятості та розвитку господарської діяльності.

Ці характеристики є основою для ефективного управління та розвитку територіальних громад [37].

У жовтні 2020 року відбулися вибори, в результаті яких усі територіальні громади отримали однакові повноваження. Проте, попри це, громади відрізнялися за своїм розташуванням, ресурсним потенціалом та історико-культурними особливостями, що робить кожну з них унікальною та конкурентоспроможною.

Для забезпечення ефективної діяльності громад необхідно дотримуватись положень державної стратегії регіонального і територіального розвитку, впроваджувати концепції сталого розвитку в управлінні громадами, а також дотримуватися чинного законодавства.

Стратегічне планування діяльності територіальних громад у контексті сталого розвитку є тривалим процесом якісних змін, що спрямовані на підвищення якості життя мешканців регіону [42].

Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020" (Указ Президента України № 5/2015) є довгостроковим документом, що базується на сучасних міжнародних принципах співіснування людства і довкілля. У ньому визначені мета, завдання та пріоритетні напрями збалансованого розвитку українського суспільства, що охоплюють такі вектори:

- Розвиток: забезпечення сталого розвитку держави та громад, проведення структурних реформ, підвищення стандартів життя, розвиток економіки та інновацій;

- Безпека: гарантування безпеки держави, бізнесу та громадян, захист інвестицій і приватної власності;

- Відповідальність: забезпечення рівного доступу кожного громадянина, незалежно від етнічного чи соціального походження, до якісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг;

- Гордість: сприяння взаємній повазі, толерантності в суспільстві та гордості за державу, її історію, культуру, науку, спорт тощо [60].

Державна стратегія регіонального розвитку на 2021 – 2027 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695, є важливим документом для розвитку територіальних громад. Вона визначає основний план реалізації стратегій розвитку, координацію державної політики в різних сферах та забезпечення ефективного використання державних ресурсів у громадах і регіонах. Метою стратегії є задоволення потреб людей, підтримка єдності держави, сталий розвиток історичних населених місць, збереження традиційного характеру їх середовища, охорона довкілля та раціональне використання природних ресурсів для нинішнього та майбутніх поколінь [34].

Реалізація стратегії розвитку громад і регіонів є складним завданням, оскільки стратегічні й оперативні цілі можуть мати розбіжності через фінансові, технічні, організаційні та інші обмеження. Необхідно шукати шляхи формування спроможних громад та одночасно мінімізувати ризики, що можуть виникати через дисбаланси між загальнодержавними й місцевими інтересами на тлі зростання управлінської самостійності адміністративно-територіальних одиниць.

Нині актуальним є визначення орієнтирів, що залежать від можливостей територіальних громад. Принцип адаптації Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) для України «нікого не залишити осторонь» передбачає 86 завдань і 172 показники для моніторингу їх виконання, створюючи міцну основу для подальшого планування розвитку країни та оцінки досягнення ЦСР [16].

Суспільне бачення розвитку України до 2030 року включає орієнтири на добробут і здоров'я населення, які будуть забезпечуватися інноваційним розвитком економіки з акцентом на сталому використанні природних ресурсів. Економічне зростання має базуватися на моделі «зеленої» економіки, що сприятиме підвищенню якості життя без шкоди довкіллю, стаючи важливим чинником продовження тривалості життя [30]. На нашу думку, варто відзначити, що з урахуванням реформ у економічній та правовій сфері країни забезпечення сталого економічного розвитку можна простежити на кількох його рівнях. Зокрема, це вплив на сталий розвиток окремого підприємства, ОТГ, регіону та національної економіки в цілому. Відомо, що сталий розвиток розглядають у розрізі трьох складових [21], тому очевидно, що формування сталого розвитку територіальної громади проявляється у трьох сферах: економічній, екологічній та соціальній, які взаємопов'язані між собою (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Складові концепції сталого розвитку

Упровадження принципів сталого розвитку у діяльності органу місцевого самоврядування не можливе без створення системи моніторингу щодо стану та динаміки розвитку території. Основним його елементом можна вважати діагностику сталого розвитку, розробка та запровадження якої дозволяє органу місцевого самоврядування оперативно розв'язувати постійно виникаючі суперечності. Показниками для діагностики застосовуються загальновизнані індикатори, що стосуються «захисту та поліпшення довкілля», «задоволення соціальних потреб», «посилення економічних успіхів», «інституційних чинників». Залучення сучасних технологій діагностики сталого розвитку дозволить населеним пунктам України інтегруватись до європейської системи моніторингу сталого розвитку [5].

Не менш важливо розвивати національну економіку. Потрібно підвищити ефективність виробництва, забезпечити стабільне постачання товарів і послуг, а також ефективно використовувати ресурси. Важливим є також підвищення

ефективності державних фінансів, стабільне фінансування утримання армії та підтримка військовослужбовців і їхніх сімей.

Досвід України, набутий під час війни, свідчить про перевагу самоорганізації населення над централізованим управлінням як в економічному, зокрема через волонтерську підтримку Збройних Сил, так і у військовому аспекті. За словами експертів, на полі бою жорстка вертикаль управління ворога часто поступається гнучкості українських командирів і бійців, які здатні приймати самостійні тактичні рішення [38].

Основні ініціативи зі сталого розвитку належать органам місцевого самоврядування, які є найефективнішими для управління справами місцевого значення. Концепція сталого розвитку на місцевому рівні має базуватися на таких принципах:

- керований і стратегічний підхід до місцевого розвитку з урахуванням як актуальних, так і потенційних викликів;
- соціальна справедливість у розподілі й використанні ресурсів, зокрема запобігання надмірному їх використанню, досягнення балансу між споживанням ресурсів та екологічними можливостями території, забезпечення енергозбереження та відновлення енергії;
- інтеграція інноваційної, стратегічної та проектної діяльності на місцевому рівні для підвищення ефективності управління сталим розвитком територіальної громади.

Для українських територіальних громад, особливо в період війни, важливими пріоритетами розвитку є:

- безпека та захист населення: забезпечення безпеки на дорогах, відновлення пошкодженої інфраструктури та захист від потенційних загроз;

- економічний розвиток і зайнятість: створення нових робочих місць, підтримка малого й середнього бізнесу, розвиток туризму й інших галузей економіки;
- розвиток інфраструктури: відновлення доріг, мостів, залізниць, аеропортів та інших об'єктів, пошкоджених війною;
- освіта і наука: підтримка шкіл, університетів, наукових установ, забезпечення доступу до освіти та підвищення її рівня;
- культура і спорт: розвиток культурних та спортивних заходів, музеїв, театрів, стадіонів та інших об'єктів культури;
- доступ до медичних послуг: підтримка лікарень, клінік, забезпечення доступу до медичних послуг для населення;
- громадська участь і демократія: підтримка громадських організацій, забезпечення доступу до інформації та залучення громадян до прийняття рішень щодо розвитку території.

Ці пріоритети сприятимуть забезпеченню сталого розвитку територіальних громад в умовах війни та задоволенню потреб населення [10].

Розглянемо приклад Дніпропетровської області. Її площа становить 31 914 кв. км (що складає 5,3 % території України), а адміністративним центром є місто Дніпро. У 2015 – 2018 роках в області створено 63 об'єднані територіальні громади, зокрема дві громади, що об'єдналися навколо міст обласного значення, приєднавши 4 територіальні громади.

Дніпропетровська область є одним із провідних індустріальних центрів країни з великим потенціалом для економічного розвитку. Регіон багатий на корисні копалини, зокрема запаси залізної та марганцевої руд, кам'яного й бурого вугілля, нафти, природного газу, рідкісних і кольорових металів.

У мирний період ключовими стратегічними напрямками для соціально-економічного розвитку Дніпропетровщини є такі орієнтири, на основі яких формуватимуться пріоритети регіонального розвитку:

- упровадження інноваційної (кластерної) моделі економічного розвитку, зокрема сприяння інноваціям, створення та розвиток хімічного, сільськогосподарського, металургійного та машинобудівного кластерів, а також запровадження нових форм міжнародного та державно-приватного партнерства;
- пріоритетний розвиток наукоємних та інноваційних технологій і виробництв, з особливим акцентом на "економіку знань";
- створення сприятливого бізнес-середовища для розвитку різних форм підприємництва;
- підтримка переробних підприємств, які випускають продукцію кінцевого споживання з високою доданою вартістю у сільськогосподарській, металургійній, машинобудівній галузях, а також розвиток аерокосмічної галузі;
- розвиток транспортної інфраструктури, включно з капітальним ремонтом і розширенням автодоріг державного, обласного та місцевого значення, підтримкою залізничної інфраструктури, відновленням річкового транспорту та розвитком авіаційного транспорту;
- подолання дисбалансів в економіці регіону шляхом залучення інвестицій, зокрема у високотехнологічні та інноваційні виробництва, відбір інвестиційних проєктів на конкурсній основі;
- розвиток сільських територій через створення агропромислових кластерів, що сприятиме комплексному вирішенню проблем підготовки сільськогосподарських угідь, упровадженню передових технологій у рослинництві й тваринництві, переробці сировини на продукцію з високою доданою вартістю, конкурентоспроможну на вітчизняному та європейському ринках. Особлива увага має бути приділена відродженню тваринництва як стабільної галузі, що створює робочі місця в сільській місцевості;

- збереження наукового та творчого потенціалу, створення умов для молоді та працівників інтелектуальної праці;
- активне впровадження сучасних принципів управління (орієнтація на результат, ефективність і рентабельність) та підтримка виходу бізнесу з тіні в межах компетенції органів місцевого самоврядування;
- поліпшення екологічного стану довкілля шляхом комплексної ліквідації сміттєзвалищ, джерел забруднення ґрунтів і водних ресурсів, створення екологічних кластерів для збирання, утилізації та переробки відходів.

До початку повномасштабної війни у лютому 2022 року Україна стабільно досягала прогресу за 15 з 17 Цілей сталого розвитку, особливо в напрямку зменшення рівня бідності. Добровільний національний огляд 2021 року показав зниження рівня бідності з 58,3 % у 2015 році до 43,2 % у 2018 році. Однак війна суттєво змінила ситуацію: за прогнозами ПРООН, якщо конфлікт триватиме ще рік, до 90 % українців можуть опинитися на межі бідності або бути вразливими до неї. Вимушена міграція, безробіття та бюджетний дефіцит призвели до зростання рівня бідності вдесятеро. Хоча на відновлення знадобиться чимало часу, вже зараз слід планувати економічне відновлення [23].

Після перемоги можна виділити три ключові напрями для відновлення економіки, що сприятимуть досягненню поставлених цілей:

- повноцінна демократія. Це фундамент усіх подальших реформ. Принцип, який має широку підтримку серед українців, передбачає підвищення залученості громадян та громад у процес формування політики;
- стійкі інституції та низький рівень корупції. Це основа довготривалого успіху України. Корупція залишається однією з найглибших проблем, яку складно подолати, але це критично необхідно для побудови процвітаючої країни. Потрібно відходити від практики хабарів і "подяк", що залишилися з радянського минулого;

– сильна економіка. Вона важлива не лише для підвищення стандартів життя, а й для підтримки великого оборонного бюджету. Як казала Маргарет Тетчер: «Свобода не може існувати без економічної свободи» [22].

Країни поступово досягають сталого розвитку, адже все, що ми споживаємо, чим дихаємо і як живемо, впливає на наше здоров'я, самопочуття і спільне майбутнє в цілому. Для того, щоб ця стратегія була ефективною, потрібно не обмежуватись лише теорією, а впроваджувати її в життя та поширювати ідею задля збереження нашого майбутнього, бо тільки ми самі можемо врятувати планету. Це відповідальність кожного з нас, і від нашої діяльності залежить багато, тому слід активно просувати і реалізовувати стратегію. У ній закладені ключові проблеми, які коштували життя нашим предкам, тому їхнє недопущення й вирішення стануть найкращим вибором для нас і майбутніх поколінь. Першим важливим кроком має бути ухвалення чіткої регламентації стратегії сталого розвитку, яка стане основою для розробки нормативно-правових актів для оптимального використання природно-ресурсного потенціалу країни з урахуванням інтересів майбутніх поколінь.

Попри складні умови, варто визначити пріоритетні цілі розвитку, що допоможуть відновити та покращити якість життя населення. Серед них:

- 1) забезпечення безпеки в громадах, що включає захист від прямих загроз і заходи з мінімізації ризиків та підвищення рівня безпеки;
- 2) гуманітарна допомога. Під час війни важливо забезпечити громади доступом до харчування, медичної допомоги, житла та питної води;
- 3) сталий економічний розвиток. Створення умов для підтримки бізнесу та інвестицій на місцевому рівні, розвиток сільського господарства, малих і середніх підприємств, туризму та інших секторів сприятиме відновленню економіки й забезпеченню робочих місць;

4) соціальна інфраструктура. Забезпечення якісної освіти, медичних послуг, підтримка вразливих груп і відновлення культурного життя є важливими для розвитку громад;

5) громадська участь у процесах прийняття рішень. Залучення громадян до управління на місцевому рівні зміцнить демократичні інститути.

Ці пріоритети допоможуть відновити та розвивати українські громади [50] навіть у складних умовах війни й забезпечать основи сталого розвитку України.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

2.1. Загальні умови повоєнного розвитку міських громад в Україні

Розвиток територіальних громад впливає як на розвиток органів місцевої влади, так і на розвиток місцевого самоврядування. Тобто, від якісної та ефективної діяльності територіальних громад залежить здатність механізму місцевого і державного управління.

В Україні територіальні громади являють собою первинний головний суб'єкт місцевого самоврядування, створений відповідно до Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [32].

У багатьох країнах світу сучасні погляди щодо досягнення концепції сталого розвитку та його підтримання полягають у такому:

- сталий розвиток починається та має підтримуватися на рівні територіальної громади, а глобальна сталість визначається сукупністю показників сталого розвитку громад;
- забезпечення сталого розвитку здійснюється за вертикаллю. Таким чином, сталий розвиток має починатися та підтримуватися на місцевому рівні і, відповідно, його забезпечення повинно здійснюватися знизу догори, тобто від конкретної громади до національного і світового рівнів.

У результаті стала громада управляє своїми людськими, природними та фінансовими ресурсами для задоволення поточних проблем та думаючи про майбутнє покоління, забезпечуючи умови для наявності ресурсів [52].

Сталий розвиток територіальних громад визначається змістом окремих його складових: «сталий» (у значеннях «незмінний», «безперервний», «тривалий») та «розвиток» (процес переходу чогось з одного стану в інший,

досконаліший). Сталий розвиток громад – це спроможність забезпечити та поліпшити якість життя населення, підвищити продуктивність суспільної праці, раціонально використовувати ресурси, зберегти природне довкілля задля теперішніх і майбутніх поколінь.

Відповідно до Концепції сталого розвитку населених пунктів управління сталим розвитком територіальної громади здійснюється в таких напрямках:

- економічна стійкість: забезпечення ефективного використання ресурсів, зменшення відходів та забруднення довкілля, а також забезпечення соціальної відповідальності бізнесу;

- соціальна справедливість: забезпечення доступності освіти, охорони здоров'я, житла та інших соціальних послуг, а також забезпечення рівних можливостей для всіх груп населення;

- екологічна безпека: зменшення викидів шкідливих речовин, збереження біорізноманіття та забезпечення стійкого використання природних ресурсів;

- розвиток інфраструктури: відновлення доріг, мостів, залізниць, аеропортів та інших об'єктів інфраструктури, які пошкоджені внаслідок війни;

- розвиток культури та спорту: підтримка культурних та спортивних заходів, розвиток музеїв, театрів, стадіонів та інших об'єктів культури та спорту;

- забезпечення доступності медичних послуг: підтримка лікарень, клінік та інших медичних установ, забезпечення доступності медичних послуг для населення;

- розвиток громадської участі та демократії: підтримка громадських організацій, забезпечення доступності інформації та залучення громадян до прийняття рішень щодо розвитку території;

- розвиток туризму: підтримка розвитку туризму, який може стати важливим джерелом доходів для територіальних громад;

– розвиток інновацій: підтримка розвитку інноваційних технологій та створення умов для розвитку інноваційного бізнесу. Основою сучасного місцевого управління повинні стати інноваційні підходи до управління, стосовно яких для досягнення цілей сталого розвитку необхідно:

– спрямувати увесь комплекс управлінських рішень щодо забезпечення регіонального сталого розвитку на основну стратегічну ціль – підвищення якості життя населення територій;

– застосовувати методи адаптивного регіонального стратегічного планування як соціально-економічного процесу, який враховує регіональні закономірності розвитку;

– розвивати як традиційні галузі територій, так і інноваційні технології;

– залучати громадськість до процесу стратегічного планування сталого розвитку територіальних громад, активно застосовувати державно-приватне партнерство і взаємодію з науковими установами;

– реалізовувати на місцевому рівні пріоритетні національні проекти з адаптацією державної політики, програм і економічних моделей сталого розвитку до місцевих умов;

– виробляти економічні стратегії за активної взаємодії органів державної влади для досягнення якісного економічного зростання як одного з найважливіших показників сталого розвитку територіальних громад;

– удосконалювати міжбюджетні стосунки під час розроблення пріоритетних напрямів сталого розвитку, що є інноваційним інструментом побудови ефективної регіональної економіки і пов'язано з фінансовим забезпеченням функцій органів місцевої влади;

– сталий розвиток територіальних громад потребує науково обґрунтованої та ефективної стратегії розвитку.

Основні ініціативи щодо забезпечення сталості в розвитку належать органам місцевого самоврядування, як найбільш ефективним органам управління

справами місцевого значення. Серед основних принципів, на яких має ґрунтуватися концепція сталого розвитку на місцевому рівні, можна виділити такі:

- керований та стратегічний типи місцевого розвитку – з урахуванням не тільки сучасних, а й потенційних потреб територіальної громади;
- відносність обмежень, які існують у сфері використання природного потенціалу, що пов'язане із сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також зі здатністю біосфери до самовідновлення;
- соціальна справедливість розподілу та вживання благ, зокрема: запобігання надмірному використанню ресурсів, досягнення рівноваги між використанням ресурсів та екологічними можливостями території, забезпечення енергозбереження та енерговідновлення;
- інтеграція інноваційної, стратегічної та проектної діяльності на місцевому рівні для підвищення ефективності та результативності управління у сфері забезпечення сталого розвитку територіальної громади.

Для підтримки розвитку громад необхідно забезпечити доступ до ресурсів, необхідних для розвитку. Це включає доступ до фінансових ресурсів, інфраструктури, освіти, охорони здоров'я та інших послуг. Також необхідний доступ до інформації та знань, корисних для розвитку громади, також необхідно створити сприятливе політичне середовище для участі громад у розвитку своїх територій. Це може включати забезпечення прав власності, захист від незаконного перетину кордону та захист від незаконної діяльності. Також надавати підтримку місцевим громадам та організаціям, що працюють над розвитком територій. Це може включати підтримку проєктів, спрямованих на покращення якості життя місцевого населення, а також підтримку проєктів, спрямованих на стимулювання місцевої економічної активності [43].

Розглянемо сталий розвиток на прикладі міста Дніпра. Дніпро – одне з найбільших і найважливіших міст України. За останні десятиліття місто зазнало значного зростання і продовжує розбудовувати інфраструктуру.

Місто Дніпро слугує яскравим прикладом успішного впровадження принципів сталого розвитку.

- енергоефективність: Місто Дніпро активно впроваджує енергоефективні технології, зокрема, замінює старі системи опалення на більш економічні та екологічні. Також в місті встановлюють сонячні панелі та інші відновлювані джерела енергії;

- розвиток громадського транспорту: Місто Дніпро активно розвиває громадський транспорт, зокрема, встановлює нові тролейбусні маршрути та модернізує існуючі. Також в місті запроваджують систему велопрокату та розвивають пішохідні зони;

- розвиток інфраструктури: Місто Дніпро активно відновлює та будує нові об'єкти інфраструктури, зокрема, дороги, мости, аеропорт та інші. Також в місті розвивають систему «розумного міста», що дозволяє ефективніше управляти міськими ресурсами та послугами;

- розвиток туризму: Місто Дніпро активно розвиває туризм, зокрема, відновлює та реконструює історичні пам'ятки, створює нові туристичні маршрути та пропонує різноманітні культурні та спортивні заходи;

- розвиток інновацій: Місто Дніпро активно підтримує розвиток інноваційного бізнесу та створює умови для розвитку стартапів. Також в місті діє інкубатор для молодих підприємців та інші програми підтримки інновацій;

- соціальна справедливість: Місто Дніпро забезпечує доступність освіти, охорони здоров'я та інших соціальних послуг для всіх груп населення. Також в місті діє програма підтримки малозабезпечених верств населення;

- Дніпро також був одним з найважливіших міст для України під час війни як місце політичних дій та дипломатичних переговорів;

- у Дніпрі було відкрито представництво ООН, яке займалося питаннями міжнародної безпеки та прав людини;
- Дніпро також був і залишається важливим містом для транспортування військових вантажів і продовольства;
- у Дніпрі було відкрито кілька військових баз для забезпечення безпеки в місті та навколо нього.

Варто зазначити, що базовими елементами сталого розвитку територіальних громад є раціональне використання наявних на її території усіх видів ресурсів, збереження довкілля та реалізація інноваційних проєктів, котрі забезпечили б такий розвиток промисловості, сільського господарства, туризму, освіти і культури, який, задовольняючи сучасні потреби громади, не загрожував би можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби [54].

2.2. Вплив російської війни на процеси розвитку українських громад

Широкомасштабне вторгнення росії в Україну з 24 лютого 2022 року спричинило хаос для людей та інфраструктури в регіонах, де конфлікт був і продовжує тривати. Але війна також впливає на дику природу. На даний момент навіть неможливо повністю оцінити вплив війни на навколишнє середовище через брак точної інформації. На це є дві причини. По-перше, активні бойові дії, що тривають, роблять небезпечним для експертів навіть збір цих даних. По-друге, не вся інформація може бути оприлюднена з тактичних міркувань.

Але очевидно, що чим довше триває війна, тим більшої шкоди вона завдає навколишньому середовищу і тим більше вона впливатиме на майбутнє. Це підтвердилося вісім років тому, на початку цієї війни, коли росія окупувала

Крим і частини Донецької та Луганської областей, хоча і в менших масштабах. Конфлікти та дії окупаційних сил вплинули на природу цих регіонів [13].

За даними Київського університету економіки (KSE), станом на грудень 2022 року Україна зазнала безпосередньо задокументованих збитків у розмірі 138 млрд доларів США від початку війни. Збитки, завдані житловому фонду, оцінюються в 54 мільярди доларів США. Інфраструктура (35,5 млрд доларів США) та промисловість (13 млрд доларів США) залишаються секторами, які найбільше постраждали від війни. Збитки, завдані навколишньому середовищу, склали 14 млрд доларів США, а сільському господарству та земельним ресурсам – 6,6 млрд доларів США [15].

Донецька, Київська, Луганська, Чернігівська та Харківська області були серед найбільш постраждалих з точки зору пошкодження житлового фонду.

Українські міста зазнали серйозних руйнувань. З часів Другої світової війни жодне європейське місто не зазнавало таких цілеспрямованих атак. Такі руйнування під час збройного конфлікту мають руйнівний вплив на громади, які визнають місто своїм. Це дуже ускладнює відтворення та існування спільнот. Соціологія використовує термін «урбаніцид» для аналізу цього ефекту. Він буквально означає «руйнування міста» або, в більш широкому сенсі, «насильство над містом».

Однією зі стратегій урбіциду є напад на місця скупчення людей, такі як торгові центри (Кременчук 27 червня), залізничні вокзали (Краматорськ 8 квітня), адміністративні установи (Миколаїв 29 березня) та культурні заклади (Маріупольський драматичний театр 16 березня).

Найбільше постраждав Маріуполь. Він був майже повністю зруйнований і втратив десятки тисяч мешканців. Підприємства, з яких складалося місто, також були зруйновані, багато жителів були незаконно і примусово переселені на територію російської федерації, а майбутні перспективи великого

промислового міста на березі моря залишаються темними. За словами мера Маріуполя Вадима Бойченка, на відновлення інфраструктури міста після війни необхідно близько \$11,5 млрд.

Збитки, завдані навчальним закладам, оцінюються у 8,6 мільярдів доларів США. Понад 3 000 навчальних закладів були пошкоджені або зруйновані в результаті бойових дій. Війна також завдала значної шкоди інфраструктурі на суму 35,6 млрд доларів США та промисловості на суму 13 млрд доларів США.

Станом на травень 2023 року багато міст, сіл просто знищено і крім випаленої землі немає нічого. Зараз дуже гостра ситуація в багатостраждальному місті Бахмут і в багатьох інших. російські нелюди нищать все використовуючи різні тактики, включаючи тактику випаленої землі, тому деякі невеликі села немає сенсу відновлювати.

Прямі збитки в аграрному секторі складають 6,6 млрд доларів, непрямі – 23 млрд доларів. Зниження доходів сільського господарства та суміжних секторів складає від 10 % до 30 % (Відповідно до оцінок KSE, станом на листопад 2022 року).

Сільськогосподарський сектор зазнає величезних втрат внаслідок російської окупації. Це зменшення посівних площ, скорочення виробництва, зменшення експорту та складна і дорога логістика. За словами Тараса Висоцького, першого заступника міністра аграрної політики України: «Що стосується посівної кампанії, то близько 25% площ непридатні до використання через продовження бойових дій і тимчасову окупацію території. Після зняття окупації потрібно багато часу на очищення та розмінування». Більшість цих територій розташовані в зонах бойових дій або поблизу них: Луганська, Донецька, Харківська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська та північні області України, які були деокуповані навесні 2022 року [48].

«Росія перетворила нашу родючу землю на найбільш вибухонебезпечну у світі. Близько третини території України потребує розмінування, що займе щонайменше 10 років», – зазначає Рахункова палата України, яка спеціалізується на Україні [30].

Аналітики визначили різні типи втрат сільського господарства: пошкодження сільськогосподарської техніки, виробленої продукції та худоби. Існують також непрямі втрати в аграрному секторі через скорочення виробництва та зниження внутрішніх цін внаслідок експортних втрат. Вони мають значний вплив на фермерів, але їх можна викупити, відремонтувати або замінити. Однак проблеми забруднення земель і сільськогосподарських угідь внаслідок мінування та військових дій не так легко вирішити.

Під час військових дій ґрунти зазнають різних видів негативного впливу. Використання важкої техніки призводить до ущільнення ґрунту, що порушує шар гумусу і водний баланс, вибухи мають сильний термічний вплив (вигорання ґрунту), що змінює стан ґрунту, водний і кисневий режим, а також відбувається хімічне забруднення важкими металами, які потрапляють у ґрунт в результаті обстрілів. Якщо ці ефекти недооцінювати, вони можуть призвести до серйозних наслідків, таких як втрата врожайності, ерозія та втрата біорізноманіття.

Крім того, необхідно враховувати перенесення важких металів із забрудненого ґрунту в рослини, які там ростуть. Ці продукти потім можуть потрапляти на ринок. Цей ланцюжок взаємодії може вплинути на здоров'я всіх споживачів.

За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, загалом пошкоджено 3 мільйони гектарів лісів України, що становить майже третину лісового фонду країни. Найбільшої шкоди завдають пожежі та вибухи боєприпасів, спричинені конфліктом.

За оцінками міністерства, для відновлення пошкоджених або згорілих дерев потрібно в середньому 20-30 років.

Найбільші площі лісів у небезпечній зоні знаходяться в Чернігівській (423 000 га), Сумській (288 000 га) та Луганській (205 000 га) областях. У Житомирській, Київській, Харківській областях та Чорнобильській зоні відчуження небезпечна зона сягає 126-165 тис. га. Хоча площа лісів у Херсонській області набагато менша, ніж в інших регіонах, вона, страждає і досі від конфлікту, що триває.

Найсумніше те, що вплив конфлікту на компоненти лісу, такі як рослини, ґрунт і фауна, може призвести до серйозних змін у всій екосистемі. Пошкоджені дерева стають більш вразливими до поширення хвороб і шкідників. Хімічне забруднення та ерозія ґрунту призводять до погіршення умов для рослин. Вони також можуть створювати сприятливі умови для поширення немісцевих видів, що призводить до загального зменшення біорізноманіття [29].

Вплив війни на водні ресурси різноманітний і комплексний, але однією з головних проблем є забруднення водних ресурсів вибухами боєприпасів, затоплення зброї та нафтопродуктів, а також пошкодження інфраструктури, такої як мости, дамби, гідроелектростанції, каналізаційні та насосні станції, через які токсичні хімічні речовини потрапляють безпосередньо в поверхневі та підземні води.

«З початку повномасштабного вторгнення було розбомблено та пошкоджено понад 500 водних об'єктів. Це гідротехнічні споруди, дамби, водосховища та інші об'єкти», – кажуть у Мінприроди. Найбільш руйнівними експерти вважають антропогенне забруднення вод і узбережжя Чорного та Азовського морів і видобуток корисних копалин на дамбі Каховської ГЕС.

Ситуація в Каховському водосховищі ускладнюється ще й тим, що окупанти незаконно забирають воду і використовують її для власних потреб.

Зараз можна побачити як результат підтоплення в багатьох містах, через неможливість спускати шлюзи вчасно. Через те, що водосховища спускають воду каскадно і хоча б одне водосховище не спустило, одразу виникає проблема яка йде далі і тягне за собою попередні. Через таке підтоплення в багатьох містах сповістили про помаранчевий рівень небезпеки.

Однією з екосистем, що постраждали від війни, є «головна артерія» Річка Дніпро в Україні, яка є джерелом питної води для людей та середовищем існування для багатьох рослин і тварин. Найбільш критична ситуація склалася в Придніпровському промисловому регіоні – Кіровоградській, Дніпропетровській, Запорізькій та Херсонській областях. Тут російські війська постійно обстрілюють прибережні райони та територіальні громади, а об'єкти водопостачання та водовідведення (каналізаційні колектори, водоочисні споруди) пошкоджені або зруйновані.

Багато міст втратили очисні споруди. Наприклад, значна частина стічних вод у Запорізькій області потрапляє безпосередньо в річку Дніпро. Під час активних бойових дій в Київській області у воду потрапляли нафта, зброя, військова техніка і тіла загиблих. Боєприпаси, що не розірвалися, можуть залишатися у воді десятиліттями, перетворюючи річку на хаотичне мінне поле.

Навіть просте знеструмлення насосних станцій та очисних споруд вже призвело до серйозних наслідків, оскільки об'єкти не функціонують належним чином і неочищена вода потрапляє в річку. Варто також зазначити, що, окрім забруднення, гідрологічний режим об'єктів може бути змінений через руйнування дамб, що призведе до знищення видів та серйозних змін в екосистемі. Також під загрозою знищення знаходяться 16 ділянок площею близько 600 000 га, що охороняються Ламарською конвенцією про водно-

болотні угіддя. Ці території мають міжнародне значення як місця існування водоплавних птахів. Загалом, майже 700 видів тварин і понад 800 видів рослин перебувають під загрозою зникнення через війну [26].

Вплив війни на водні ресурси загострив проблеми, які існували до повномасштабного вторгнення. Серед них – забруднення від сільського господарства, використання фосфатних миючих засобів, втрати води під час транспортування та негативні наслідки зміни клімату (посухи в одних районах, повені в інших) У грудні 2022 року Україна прийняла «водну стратегію», спрямовану на вирішення цих проблем, але з огляду на наслідки бойових дій цілі та завдання мають вирішальне значення для подальшої відбудови та членства в ЄС. Надалі важливо вирішувати питання водопостачання (особливо в південних і східних регіонах) комплексно, з урахуванням усіх ризиків, зокрема наслідків військової агресії та впливу зміни клімату.

Отже, забезпечення сталого розвитку на місцевому рівні є надзвичайно важливим завданням екологічно орієнтованого розвитку держав світу. Концепція сталого розвитку є важливим механізмом зміцнення національного потенціалу з метою ефективного управління та вироблення адекватної сучасним і майбутнім проблемам економічної, соціальної та екологічної державної політики, що базується на системному підході. Для розуміння результату сталого розвитку потрібно проводити аналізи та моніторинг, який покаже результат у реалізації положень цієї стратегії.

Катастрофа великого масштабу відбувається на нашій території через воєнні дії з боку росії, які зараз дуже важко оцінити. Зрозуміло, що для реконструкції, регенерації, відбудування, розмінування знадобляться десятки років, а такі втрати для нас – просто жахливі. Але наша країна показала мужність, волю та витримку і займається посівною кампанією, попри всі небезпеки, розмінуванням, локальною відбудовою та реконструкцією знищеного [24].

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ В ПЕРСПЕКТИВІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

3.1. Світовий досвід пост-кризового відновлення та забезпечення сталого розвитку територіальних громад

У 1940-х роках Володимир Вернадський зазначив, що економічна діяльність людини впливає на навколишнє середовище сильніше, ніж природні стихійні явища. У 1972 році в Стокгольмі відбулася перша Всесвітня конференція з питань довкілля та розвитку, де було опубліковано книгу «Межі зростання». Прогнози в цій праці стали основою для визначення цілей сталого економічного розвитку. Наступний саміт у Ріо-де-Жанейро у 1992 році призвів до ухвалення трьох важливих конвенцій та закладення основ для Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ). У 2000 році, під час Саміту тисячоліття ООН, було прийнято Декларацію тисячоліття, яка визначила напрямки розвитку людства до 2015 року.

У червні 2012 року на зустрічі Ріо+20 світові лідери проаналізували досягнення ЦРТ і наголосили на тому, що боротьба з бідністю залишається пріоритетом для вирішення інших завдань сталого розвитку. Щороку мільйони дітей гинуть через обставини, яких можна уникнути, що підкреслює важливість цієї мети. Зустріч ознаменувалася переходом від ЦРТ до Цілей сталого розвитку (ЦСР). Головними напрямками стали боротьба з бідністю, врахування екологічних обмежень та забезпечення якісної освіти. Нобелівський лауреат Джеймс Хекман довів, що інвестиції в дошкільну освіту мають найбільший ефект для розвитку людського капіталу.

Міжнародна спільнота продовжує шукати шляхи реалізації сталого розвитку, комбінуючи економічні, екологічні та соціальні аргументи. Вирішення проблеми забруднення води має бути пріоритетним, оскільки це напряду впливає на життя людей та економіку.

Професор Джеффри Сакс з Колумбійського університету виділяє ефективні технологічні зміни, такі як підвищення енергоефективності через повторне використання вуглецю, зменшення витрат на виробництво вітрової та сонячної енергії, а також інновації у сільському господарстві.

Національна стратегія сталого розвитку Швеції, ухвалена у 2002 році, аналізує сучасний стан і перспективи розвитку. Схожі стратегії мають Нідерланди, а країни Скандинавії реалізували спільну програму у 2005-2008 роках, спрямовану на подолання змін клімату, захист біорізноманіття та забезпечення якості життя. Австрія і Німеччина активізували свою діяльність у цій сфері після 1997 року, що призвело до прийняття нових законів та програм сталого розвитку.

Стратегія сталого розвитку Німеччини, прийнята у 2012 році, визначає сталий розвиток як ключовий принцип політики федерального уряду Німеччини і вимагає дотримання цього принципу як мети та критерію для оцінки діяльності уряду. Ця стратегія базується на чотирьох ключових керівних принципах:

- збільшення справедливості між поколіннями;
- якість життя;
- соціальна згуртованість;
- міжнародна відповідальність.

Починаючи з 2013 року, цілі сталого розвитку Німеччини включають фінансову стійкість, сталу економічну діяльність, клімат, енергетика та інші.

Крім того, стратегія сталого розвитку Німеччини включає індикатори для конкретних сфер сталого розвитку, розроблені в минулому. Таким чином, найбільш поширеними сферами сталого розвитку в ЄС є:

- управління охороною природи;
- підтримка біорізноманіття.
- вдосконалення екологічної політики: управління відходами та викидами;
- скорочення викидів парникових газів;
- впровадження стандартів щодо чистоти води, повітря, земельних ресурсів та їх захисту від антропогенного навантаження;
- вирішення специфічних проблем, що стоять перед країною, таких як старіння та зростання населення;
- збільшення тривалості життя пенсіонерів та активізація робочої сили, зниження рівня захворюваності тощо.

До четвертої групи входять такі країни: Іспанія Італія, Ірландія, Франція та Іспанія. Будь-яка країна не брала участі у створенні глобальної програми.

Національна діяльність щодо програм сталого розвитку, охорони довкілля та розвитку не була особливо активною. Наприклад, в Іспанії регіональні екологічні агентства з охорони навколишнього середовища тількино створені. Міністерство охорони навколишнього середовища було створено лише у 1996 році. У Франції Міністерство охорони навколишнього середовища було створено в 1971 році, але активна екологічна політика відсутня.

Останніми роками питання сталого розвитку набуло особливої важливості для України, зокрема через підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (затверджено Законом України № 1678 – VII від 16.09.2014). Згідно з цією угодою, сприяння сталому розвитку визначається як один із ключових принципів поглибленої співпраці між сторонами.

Визнання його значущості єднає обидві сторони задля підтримки економічного розвитку, охорони довкілля та державної політики в інтересах громадян і майбутніх поколінь. У 2015 році Президент України підписав Указ 5/2015, яким було затверджено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». Документ окреслює оборонні, соціально-економічні та організаційні цілі, а також пріоритети й політико-правові умови для досягнення визначених завдань.

Головна мета стратегії «Україна – 2020» – впровадження в країні європейських стандартів життя, що досягається через такі напрями:

- Вектор розвитку: забезпечення сталого національного розвитку, структурні реформи та підвищення рівня життя населення;
- Вектор безпеки: забезпечення захисту державної, підприємницької та особистої безпеки, а також охорона інвестицій та приватної власності;
- Вектор відповідальності: надання всім громадянам незалежно від раси, статі, соціального походження, місця проживання та інших ознак рівного доступу до якісної освіти, медицини та інших послуг державного й приватного сектору;
- Вектори гордості: сприяння соціальній повазі, толерантності та гордості за країну, її історію, культуру, науку та спорт.

3.2. Перспективи та цілі сталого розвитку міських громад в Україні

Україна зараз переживає глибоке випробування через війну. Внаслідок цієї війни країна зазнала величезних гуманітарних втрат, значних економічних збитків та серйозних руйнувань промислової й інфраструктурної бази, яка створювалася роками.

Міжнародна спільнота виявила високий рівень підтримки України в її боротьбі, готова нарощувати допомогу задля відновлення зруйнованої економіки. Союзники, зокрема США та Європейський Союз, вже пообіцяли

створення довгострокових механізмів для відбудови інфраструктури, модернізації державних інституцій та економічних реформ. У квітні 2022 року Україна оголосила про розробку національного плану дій, створивши Національну раду з питань післявоєнної відбудови.

Із широкомасштабним вторгненням російської федерації 24 лютого 2022 року історія державотворення України зазнала значних змін. Це змусило органи влади, включно з Президентом України, оперативно реагувати. Володимир Зеленський за рекомендацією Ради національної безпеки і оборони 24 лютого 2022 року підписав Указ 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», що призвело до мобілізації суспільства, уряду й адміністрацій для боротьби з агресором. Органи державної влади та місцевого самоврядування продовжують виконувати свої повноваження відповідно до Конституції та законодавства, зокрема в умовах воєнного стану, беручи на себе важливі функції із забезпечення оборони та безпеки.

Попри воєнний стан, в Україні тривають реформи, спрямовані на європейську інтеграцію, включно з реформою регіонального розвитку та децентралізацією. Основою є зміцнення місцевого самоврядування та створення передумов для самостійного економічного зростання громад.

Хоч війна ще не завершена, необхідно вже зараз планувати повоєнне відновлення. Регіональні потреби у відбудові можуть відрізнятися, однак на національному рівні необхідно дотримуватися спільних принципів для відновлення країни.

Відбудова має складатися з багатьох кроків і включати якомога більше коротко-, середньо- і довгострокового планування. Набір базових принципів «зеленого» повоєнного відновлення, які забезпечать сталий розвиток економіки та суспільства:

- сталі та системні рішення;
- прозорість, участь громад та громадян у процесах прийняття рішень;

- використання найкращих доступних технологій та практик;
- сталий та стійкий розвиток міст і регіонів;
- декарбонізація та децентралізація енергетики;
- розвиток сталих та децентралізованих агропродовольчих систем;
- забезпечення захисту екологічного та природного багатства України.

Зелена реконструкція в Україні – це стійка реконструкція з використанням найкращих доступних технологій та практик.

Перед Україною стоять серйозні та важливі виклики у відновленні критичної інфраструктури, забезпеченні національної енергетичної безпеки, подальшому прискоренні імплементації законодавства ЄС, а також у боротьбі зі зміною клімату та адаптації до неї. З цією метою вся нова інфраструктура має сприяти поступовій відмові від викопних видів палива, а соціальні, економічні та екологічні фактори мають бути враховані при реконструкції міських і сільських територій та їхніх громад.

Перший пріоритет – це сталі та системні рішення.

Тимчасові та нагальні проблеми мають бути підкріплені довгостроковим плануванням розвитку. Україна, в особі відповідальних органів влади, повинна зосередитися на сталих і системних рішеннях у післявоєнній відбудові. Вони мають ґрунтуватися на довгостроковому баченні, яке забезпечить основу для майбутнього зростання та модернізації; У регіони, де українська влада відновила контроль, повільно повертається життя. Тимчасові рішення («швидко, дешево, але добре») є важливими в контексті відновлення міст і суспільств, але їх не слід робити постійними. Відновлення України потребує ефективного планування, щоб забезпечити відновлення критично важливих функцій у довгостроковій перспективі. Системні рішення для сталого розвитку України мають бути «якісними, ефективними та довгостроковими».

Необхідно підтримувати баланс, викладений у принципі сталого розвитку «економіка + навколишнє середовище + суспільство», гарантуючи, що дії та заходи принесуть багатосекторальну користь;

Хоча, економічний розвиток є важливим елементом розвитку країни, необхідно завжди пам'ятати про баланс між економічною та екологічною безпекою і потребами суспільства, щоб забезпечити комфортну і високу якість життя. Тому, відповідальні органи влади повинні знаходити цей баланс при відновленні життєдіяльності міст, регіонів та громад. Найкращий міжнародний досвід відбудови міст після масштабних руйнувань показує, що лише комплексний підхід, заснований на принципах сталого розвитку, може відновити добробут, соціальне та культурне життя мешканців міст.

Другий пріоритет управлінської діяльності – прозорість, участь громад і громадськості у прийнятті рішень.

Без перебільшення, ця війна – це також боротьба між тоталітаризмом і демократією, боротьба за цінності. Однією з основ демократії є прозорість та відкритість влади для ефективного громадського контролю, чого Україна вимагала ще до повномасштабної окупації ворогом.

Для громадського контролю за виконанням завдань та прийняття обґрунтованих рішень на місцевому рівні важливо забезпечити доступ до публічної інформації та необхідних даних, зокрема через забезпечення:

- прозора та відкрита система публічних закупівель (механізм платформи Prozorro та її розширення) та усунення російських бенефіціарів від можливості брати участь у цих процесах;
- діджиталізація державних послуг, забезпечення доступу до публічної інформації та функціонування відповідних державних реєстрів;
- прозора та відкрита система моніторингу та збору даних у всіх секторах;
- прозорі та ефективні антикорупційні системи
- прозора та ефективна судова система.

Роль громад у процесі відновлення України є важливою, особливо у зв'язку з децентралізацією та необхідністю «власності» на результати цього відновлення. Як ключові зацікавлені сторони цього процесу, громади мають право визначати пріоритети та планувати процес відновлення.

Водночас місцева влада має забезпечити якісну участь громадськості, зокрема, через участь у процесах прийняття рішень у формі громадських обговорень і слухань, а також створення робочих груп у різних сферах (наприклад, реконструкція будівель, оновлення міської інфраструктури). Важливим аспектом є сприяння розбудові спроможності органів влади та представників громади з питань місцевого та сталого розвитку (з урахуванням потреб громади).

Третій пріоритет – використання найкращих доступних технологій та практик.

Відбудована Україна має стати високотехнологічною державою, яка відповідає всім екологічним стандартам. Тому відбудова післявоєнної інфраструктури та економіки повинна базуватися на найкращих доступних технологіях і практиках, щоб наша країна могла відійти від радянського минулого і рухатися до світлого і безпечного майбутнього.

Цей принцип знаходить своє відображення в реалізації наступних конкретних заходів:

– Імплементация законодавства ЄС та наближення національних стандартів до європейських. Перспектива вступу України до ЄС у найближчому майбутньому накладає нові зобов'язання щодо наближення національної нормативно-правової бази до європейської. Ми повинні відповідально підійти до цього процесу, визначити відповідальні міністерства та дотримуватися встановлених термінів. Зокрема, Директива 2010/75/ЄС про промислове забруднення та Директива 91/676/ЄС про нітратне забруднення, які вимагають

застосування найкращих доступних технологій та практик у господарській діяльності.

– Повноцінне впровадження процедур оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки. Процедура оцінки впливу на довкілля є важливою процедурою оцінки екологічних ризиків до початку запланованої діяльності. Лібералізація бізнесу у воєнні роки обмежила цю процедуру, але в період післявоєнної відбудови ця процедура була обов'язковою. Бізнес повинен відповідально підходити до відновлення своєї діяльності та враховувати всі ризики, включаючи зміну клімату, нестачу чистої води та необхідність відновлення природних екосистем.

– Обов'язкове дотримання екологічних вимог і стандартів. Відновлення частково пошкодженої інфраструктури, будівель і підприємств не може здійснюватися без дотримання чинних екологічних вимог і стандартів. Існуючі вимоги не повинні сприйматися як перешкода для успішного ведення бізнесу. Навпаки, їх дотримання сприятиме майбутньому сталому розвитку підприємства для забезпечення економічної та екологічної безпеки.

– Збереження екологічного менеджменту в процесі лібералізації бізнесу. Деретуляція комерційної діяльності є природною реакцією держави, враховуючи те, що компанії, задіяні в різних виробничих ланцюжках або ланцюжках постачання, зазнали значних втрат через війну. Однак деретуляція у сфері впливу на довкілля, навіть на нинішньому рівні (як це було у довоєнний період), може призвести до зловживань і порушень екологічного законодавства. Комерційна деретуляція має ґрунтуватися на дотриманні найкращих європейських екологічних норм у веденні господарської діяльності, ефективному контролі та притягненні до відповідальності за їх недотримання. У цьому контексті важливим є реформування та посилення національного екологічного контролю.

– Оновлення та перегляд стандартів для нового капітального будівництва. Україна повинна поступово оновлювати стандарти для компаній,

що реконструюють об'єкти. Зокрема, щодо енергоефективності будівель рекомендується підвищити стандарти енергоефективності для нових будівель до класу А або встановити стандарти для енергонезалежних будівель та їх реконструкції відповідно до стандартів NZEB (національний план передбачає збільшення кількості будівель з майже нульовим енергоспоживанням).

– Ресурсоефективне виробництво та споживання в усіх секторах. До війни Україна була однією з найбільш енергоємних економік світу, тому потенціал для підвищення ресурсо- та енергоефективності все ще залишається високим. Це стосується як сектору виробництва (енергетика, промисловість), так і сектору споживання (будівлі). Впровадження нових енергоефективних технологій може суттєво зменшити втрати енергії під час виробництва та споживання. Зокрема, схеми лізингу або пільгового фінансування для придбання енергоефективного обладнання, такого як теплові насоси для централізованого або децентралізованого теплопостачання, мають важливе значення під час післявоєнної відбудови України.

– Надавати пріоритет екологічно чистим рішенням в інфраструктурі. Природовідповідні рішення – це заходи, спрямовані на вирішення різних проблем клімату та біорізноманіття шляхом збереження, сталого управління та відновлення природних екосистем. Такі рішення слід застосовувати при плануванні та реконструкції міст, інфраструктури, сільського та лісового господарства. Такі рішення не лише вирішують проблеми, а й покращують довкілля, зміцнюють екосистеми та сприяють стійкості суспільств і екосистем до зміни клімату.

Четвертий пріоритет – стійкий та сталий розвиток міст та регіонів:

– Розвиток сталої мобільності. Процес відбудови міст вимагає зосередження на принципах сталої мобільності. На всіх дорогах мають бути облаштовані смуги для громадського транспорту, розроблені та впроваджені плани розвитку велосипедної інфраструктури, а 100% довжини магістральних

доріг мають бути відведені для пішоходів і щонайменше 50% – для велосипедистів.

Використання громадського транспорту замість приватних автомобілів є важливим елементом компактних міст. Громадський транспорт є ефективним, звільняє міський простір для громадських поїздок і зменшує викиди забруднюючих речовин в атмосферу.

Важливо також створювати в містах умови, сприятливі для мультимодальності (тобто можливості безперешкодно пересідати з одного виду транспорту на інший за одну поїздку), особливо для пішохідного пересування на короткі відстані в умовах змішаної забудови територій.

Оскільки залізнична інфраструктура має стратегічне значення для населення, всі міста з населенням щонайменше 100 000 мешканців повинні бути з'єднані залізничним сполученням.

– Збереження компактності та багатофункціональності в міському плануванні. Змішане використання простору, притаманне багатьом європейським містам, може стати новим пріоритетом у відновленні зруйнованих міст і будівництві нового житла для внутрішньо переміщених осіб. Створення багатофункціональних міських районів, що поєднують різні види діяльності (житло, робота, шопінг, відпочинок), забезпечить належні умови проживання та задоволення соціальних потреб і значно зменшить потребу в транспорті.

– Перехід на зелену енергетику в містах. При відновленні зруйнованих населених пунктів планування міської інфраструктури має базуватися на місцевих джерелах енергії (відпрацьоване тепло, вітрові електростанції, сонячні електростанції, тощо), а також має бути спрямоване на максимальну диверсифікацію джерел виробництва енергії та скорочення відстані від місць виробництва енергії до місць її споживання. Збільшення частки відновлюваних джерел енергії в енергетичному балансі міста та впровадження заходів з

енергозбереження сприятиме підвищенню місцевої енергетичної незалежності та прискорить досягнення національних цілей у сфері зміни клімату.

П'ятий пріоритет – декарбонізація і децентралізація енергетики:

– Орієнтація – на повну відмову від викопного палива. Подальша залежність від викопних видів палива підриватиме енергетичну безпеку України та перешкоджатиме ефективному використанню інвестицій і підтримці розвитку сталих сучасних технологій.

– Поступова відмова від ядерної енергетики. Ядерний тероризм в росії показав, наскільки небезпечним може бути централізоване виробництво електроенергії. Захоплення атомних електростанцій та робота енергоблоків під обстрілом створюють невиправдано високі загрози не лише для місцевого населення, а й для України, Європи та світу.

З метою уникнення ризиків, пов'язаних з майбутнім використанням ядерної енергії, необхідно розробити план зняття з експлуатації для кожного діючого енергоблоку АЕС та забезпечити поетапне закриття діючих АЕС до 2040 року. Фінансування нових ядерних проектів у період післявоєнної відбудови є економічно невиправданим та ризикованим, оскільки міжнародний досвід свідчить про значні затримки у будівництві та збільшення кінцевої вартості енергоблоків. Натомість доцільніше інвестувати в розвиток децентралізованих об'єктів відновлюваної енергетики та «розумних» мереж, які здатні забезпечити постачання електроенергії та тепла в кризові періоди.

Шостий пріоритет – розвиток стійких та децентралізованих агропродовольчих систем.

– Пріоритет – локальним продовольчим системам. Скорочення шляху продуктів харчування від ферми до столу споживача має важливе значення для оптимізації логістичних витрат і зменшення використання ресурсів на транспортування та зберігання. Чим коротший шлях продовольства від ферми до столу споживача, тим стійкішою буде продовольча система.

– Диверсифікація малих та середніх агропідприємств, фермерських господарств, їх кооперація. Малі та середні фермери та їхні кооперативи формують основу самозайнятості, яка є додатковим і різноманітним джерелом зайнятості в сільській місцевості, а отже, основою сільської місцевої економіки та самодостатності. Чим різноманітнішою є виробнича система, тим стійкішою та гнучкішою вона є до зовнішніх шоків.

– Розвиток сільських територій. Розвиток сільських територій є важливою частиною Спільної аграрної політики ЄС, що зміцнює соціальну, екологічну та економічну стійкість сільських територій. Для вирішення соціально-економічних та екологічних проблем сільських територій повинні існувати альтернативи для зайнятості, бізнесу, кооперації та можливості для загального успішного існування сільських громад. Тому важливо розробити та впровадити Національну стратегію сільського розвитку.

– Прозорий ринок сільськогосподарських земель. Особливу увагу слід звернути на явище концентрації та монополізації сільськогосподарських земель певними економічними суб'єктами.

Економічні наслідки для України від відкриття та функціонування післявоєнного ринку землі залежатимуть, зокрема, від цін на землю та прозорих і чесних переговорів між землевласниками, малими фермерськими господарствами та великими підприємствами. Необхідно розробити комплексну стратегію стимулювання дрібних землевласників, починаючи з надання стартових кредитів молодим фермерам і закінчуючи розвитком інфраструктури для забезпечення рівного доступу дрібних виробників до ринку сільськогосподарської землі.

Сьомий пріоритет – забезпечення збереження екосистем та природного багатства України:

– Збереження екосистеми у зв'язку з інтенсифікацією видобутку ресурсів для відбудови

Етап реконструкції країни становить велику загрозу для природних екосистем через можливість подальшого видобутку ресурсів (таких як пісок, гравій, деревина) для будівництва. Тому важливо підтримувати процедури оцінки впливу цих робіт та контролю за їх виконанням [41].

Зараз, коли йде війна наша країна міцно тримається, але для цього постійно потрібні ресурси. У складний момент наша країна змогла згуртуватись та самоорганізуватись. Багато роботи пророблено завдяки волонтерам, небайдужим людям, народу.

У такі складні часи довіра до держави, самоорганізація, автономія місцевого самоврядування набули найголовнішого та ключового значення для нашої нації, країни та скорішої Перемоги. Звичайно, не треба забувати і про сталий розвиток та його основні цілі. До повномасштабної війни ми мали стратегію для України і розуміли чого ми прагнемо і що для цього треба, зараз ситуація змінилась через нагальні потреби, а саме через воєнні дії на наших територіях. Після Перемоги нам потрібно буде ще більше ресурсів для відновлення і 17 цілей залишаються такими ж актуальними, як і зараз.

Управління територіальною громадою України в повоєнний період є складним завданням, оскільки країна переживає воєнні дії на своїх територіях, що означає постійні втрати, брак ресурсів, катастрофи.

Оптимізація управління територіальною громадою України в повоєнний період на засадах сталості передбачає вирішення наступних завдань:

1. Розробка та впровадження ефективної системи управління територіальною громадою, яка забезпечує сталість та стійкість розвитку. Ефективність системи стратегічного управління значною мірою залежить від ресурсного забезпечення діяльності органів влади. Це процес, за допомогою якого приймаються та реалізуються управлінські рішення. Керівництво несе відповідальність за забезпечення всіх необхідних ресурсів. Умови залучення керівництва до процесу прийняття та реалізації рішень є ключовим. Завданням

стратегічного управління є узгодження ресурсів з реалізованою стратегією. Для цього розробляються спеціальні програми, реалізація яких має сприяти розвитку управлінських ресурсів.

2. Визначення та реалізація стратегії розвитку територіальної громади, яка враховує потреби та інтереси мешканців, а також забезпечує економічний розвиток та підвищення якості життя. Із метою забезпечення відповідності пріоритетів Державної стратегії регіонального розвитку та регіональних пріоритетів доцільно здійснити оцінку пріоритету на предмет його співставлення з пріоритетами розвитку сусідніх регіонів та їх інтегрованості до загальної системи пріоритетів, що представлені у чинній Державній стратегії. І далі – здійснити коригування пріоритетів відповідно до цих співставлень. Удосконалення пріоритетів у регіональних стратегіях має відбуватись урахуванням наступного: сприяння ініціативності місцевої влади у визначенні пріоритетів регіонального розвитку з одночасним врахуванням пріоритетів (стратегічних цілей) регіонального розвитку, унормованих нормативно-правових документах щодо реалізації державної регіональної політики в Україні.

3. Забезпечення ефективного використання ресурсів територіальної громади, зокрема земельних, природних, трудових та інших ресурсів. Рациональне використання ресурсів вважається пріоритетом національних інтересів України. Для запобігання загрозам і створення безпечних умов життєдіяльності населення перед органами державної влади та органами місцевого самоврядування ставиться завдання підвищення ефективності використання ресурсів, формування збалансованої системи природокористування.

4. Розвиток інфраструктури територіальної громади, зокрема транспортної, енергетичної, комунікаційної та соціальної інфраструктури. Розвиток інфраструктури суспільства, включаючи транспорт, енергетику, зв'язок та соціальну інфраструктуру, є ключовим елементом забезпечення економічного

розвитку та підвищення якості життя населення. Для покращення кожної з цих сфер можна здійснити наступні кроки:

- транспортна інфраструктура: проаналізувати поточний стан дорожньої мережі та визначити пріоритетні напрямки розвитку, такі як ремонт та реконструкція існуючих доріг, будівництво нових доріг, мостів та тунелів, покращення громадського транспорту та інших об'єктів;

- енергетична інфраструктура: аналіз поточного стану електромережі та визначення пріоритетних напрямків розвитку, включаючи реконструкцію та модернізацію існуючої електромережі, будівництво нових електромереж, використання відновлюваних джерел енергії та інших об'єктів;

- телекомунікаційна інфраструктура: аналіз поточного стану телекомунікаційних мереж, визначення пріоритетних напрямків розвитку, включаючи реконструкцію та модернізацію існуючих мереж, будівництво нових мереж, використання сучасних технологій та інших об'єктів;

- соціальна інфраструктура: аналіз поточного стану соціальної інфраструктури та визначення пріоритетних напрямків розвитку, включаючи будівництво нових шкіл, дитячих садків, лікарень, спортивних майданчиків, культурних центрів та інших об'єктів;

- розробка плану заходів з реалізації стратегії розвитку для кожної сфери соціальної інфраструктури, включаючи визначення необхідних ресурсів та механізмів фінансування;

- залучення громадян до реалізації стратегій.

Восьмий пріоритет – забезпечення ефективного управління фінансовими ресурсами територіальної громади, зокрема бюджетними коштами та іншими джерелами фінансування.

Ефективне управління фінансовими ресурсами громади є важливим фактором забезпечення економічного розвитку та підвищення якості життя

населення. Для ефективного управління фінансовими ресурсами громади можна здійснити наступні кроки:

- розробити бюджетну стратегію громади, що включає визначення пріоритетних напрямків розвитку та розподіл бюджетних ресурсів на ці напрямки;

- визначити джерела фінансування проєктів розвитку інфраструктури громади, включаючи залучення державних та приватних інвесторів, використання міжнародних та інших джерел фінансування;

- розробити механізми контролю за використанням бюджетних коштів та інших джерел фінансування, включаючи встановлення процедур закупівель та управління виконанням робіт;

- залучати громадськість до процесу управління фінансовими ресурсами територіальних громад, зокрема шляхом проведення громадських слухань та консультацій;

- розвивати партнерство з державними та приватними інвесторами для забезпечення фінансування проєктів розвитку інфраструктури;

- здійснювати моніторинг та оцінку результатів використання бюджетних коштів та інших фінансових ресурсів, зокрема шляхом визначення показників ефективності та якості.

Ці пріоритетні кроки допоможуть громадам ефективно управляти своїми фінансовими ресурсами, що сприятиме економічному розвитку та підвищенню якості життя населення. Крім того, оскільки управління фінансовими ресурсами є безперервним процесом.

Дев'ятим пріоритетом, на наше переконання, має стати розвиток та підтримка місцевого підприємництва та ініціатив мешканців територіальної громади. Розвиток та підтримка місцевого підприємництва та громадських ініціатив є ключовим елементом у досягненні економічного розвитку та

підвищенні якості життя населення. Для розвитку та підтримки місцевого підприємництва та громадських ініціатив можна зробити наступні кроки:

- створити сприятливі умови для розвитку місцевого підприємництва, зокрема шляхом спрощення процедур реєстрації та ліцензування бізнесу, зниження податкових ставок;

- розробка та реалізація програм підтримки регіонального підприємництва;

- створення регіональних бізнес-інкубаторів та інших ініціатив, що сприяють розвитку регіонального бізнесу та підтримують інноваційні проекти;

- створення мережі регіональних підприємств та ініціатив, які сприяють регіональному економічному розвитку та забезпечують зайнятість місцевого населення;

- залучати місцевих мешканців до процесу розвитку регіональних підприємств та ініціатив, зокрема шляхом проведення громадських слухань та консультацій;

- налагодити партнерство з державними та приватними інвесторами для фінансування проектів та ініціатив з розвитку місцевого бізнесу.

Це забезпечить розвиток та підтримку місцевого підприємництва та ініціатив мешканців територіальних громад, що сприятиме сталому розвитку.

Десятим пріоритетом має стати забезпечення ефективного взаємодії з іншими територіальними громадами, органами державної влади та місцевого самоврядування. Забезпечення ефективної взаємодії з іншими громадами, державою та органами місцевого самоврядування є ключовим елементом забезпечення ефективного регіонального управління та розвитку регіональних громад. Для забезпечення ефективної взаємодії можна зробити наступні кроки:

- розвивати мережу партнерства з іншими громадами, державою та органами місцевого самоврядування, особливо через спільні проекти та ініціативи;

- розробити та впровадити програми співпраці з іншими громадами, державами та органами місцевого самоврядування, зокрема через обмін досвідом та інформацією;
- створити мережу координаторів для забезпечення ефективної взаємодії з іншими громадами, державами та органами місцевого самоврядування;
- створити мережу міжрегіональних та міжнародних зв'язків для забезпечення співпраці з іншими громадами та іноземними органами влади;
- залучати громадськість до процесу взаємодії з іншими громадами, державами та органами місцевого самоврядування, зокрема шляхом проведення громадських слухань та консультацій;
- розвивати партнерство з державними та приватними інвесторами для фінансування проектів з метою посилення співпраці з іншими громадами, державами та органами місцевого самоврядування.

Ці кроки мають на меті забезпечити ефективну взаємодію з іншими громадами регіону, державами та місцевими органами влади. Ці завдання можуть бути досягнуті шляхом впровадження сучасних методів управління, використання інформаційних технологій та залучення кваліфікованих фахівців [4].

Отже, так ми бачимо кроки, які допоможуть громадам ефективно управляти своїми фінансовими, економічними, природними та людськимим ресурсами у повоєнній перспективі. На наше переконання, така пріоритезація управлінських зусиль на рівні місцевого самоврядування у підсумку сприятиме економічному розвитку та підвищенню якості життя населення, а також забезпечить більш якісну, результат-орієнтовану та ефективну взаємодію з іншими регіональними громадами, державами та місцевими органами влади.

За результатами аналізу іноземного досвіду можна зробити висновок, що основними напрямками впровадження сталого розвитку є покращення та захист природи і створення «сталих міст». Звичайно, Україна має свою стратегію, але в умовах війни багато чого змінилось і маємо орієнтуватись на першочергові проблеми. Незважаючи на воєнний стан, значна частина того, що відбувається в Україні, є реформами, які продовжують розвиватися в напрямку європейської інтеграції. Це стосується і реформи регіонального розвитку та місцевого самоврядування. Вже зараз ми робимо плани на відбудову країни.

ВИСНОВКИ

Ми постійно думаємо про своє майбутнє, про те як жити краще, де брати ресурси та як відновлюватись. В Україні зараз складні часи у зв'язку з війною, але як і всьому світі нас турбують найактуальніші проблеми людства (голод, бідність, збереження екології, війна та інші). У даний час ми, людство, споживаємо значно більше ресурсів і виробляємо значно більше відходів, ніж наша планета Земля може стабільно відтворити або поглинути. Ми вже давно перейшли межу, де сталий розвиток був лише абстрактним поняттям або навіть довільним вибором. Ми вже відчуваємо ефекти зміни клімату, повеней, посух та інших впливів, які, так чи інакше, пов'язані з руйнуванням довкілля нашої планети та виснаженням її ресурсів. Вибору в нас вже немає – щоб наші діти мали майбутнє, ми маємо перейти до концепції сталого розвитку у вирішенні широкого кода завдань з відбудови України та налагодження її повоєнного життя за принципом «краще, ніж було».

Відповідно, основні результати роботи можна звести до наступних висновків.

Дослідження концептуальних основ управління територіальними громадами, побудоване на принципах Глобальних цілей сталого розвитку, дало змогу глибше зрозуміти сталий розвиток як багатовимірний процес повоєнного відновлення держави. Цей процес передбачає не лише інтеграцію соціальних і економічних складових для задоволення потреб як сучасного, так і майбутніх поколінь, але й врахування екологічних викликів та ризиків, що постали перед країною.

Зокрема, ключовим є формування ефективних управлінських механізмів, які адаптуються до місцевої специфіки й забезпечують оптимальне використання ресурсів. У центрі таких механізмів лежить принцип партнерства між громадянським суспільством, бізнесом та державними структурами, що сприяє

підвищенню рівня довіри й об'єднанню зусиль для досягнення спільних цілей. Сталий розвиток розглядається не лише як засіб відновлення, а як системний підхід до забезпечення довготривалого зростання, економічної та соціальної стабільності. Він має на меті створення умов для самодостатності громад, зміцнення інституційної спроможності, а також запровадження інноваційних рішень, спрямованих на підвищення якості життя населення. Водночас, акцент зроблено на необхідності врахування екологічної складової, оскільки сучасне відновлення неможливе без сталого використання природних ресурсів та протидії зміні клімату. Лише комплексний підхід до управління територіальними громадами здатен забезпечити ефективну реалізацію Глобальних цілей сталого розвитку та закласти основу для процвітаючого майбутнього.

2. Визначено управлінські підходи до забезпечення розвитку територіальних громад в умовах війни, що акцентують увагу на адаптації до нових викликів та ефективному використанні наявних ресурсів. Особливе значення надається окресленню чітких орієнтирів розвитку, які базуються на спроможностях громад, враховуючи принцип «нікого не залишити осторонь», закладений у Цілях сталого розвитку (ЦСР) для України. Розроблені 86 завдань та 172 показники для моніторингу прогресу у досягненні ЦСР забезпечують основу для комплексного підходу до планування розвитку України. Ці інструменти дозволяють оцінювати стан досягнення стратегічних цілей, коригувати пріоритети та забезпечувати прозорість процесів.

Суспільне бачення розвитку України до 2030 року зосереджене на досягненні таких ключових орієнтирів, як добробут і здоров'я населення. Це передбачає впровадження інноваційних рішень в економіці, які ґрунтуються на ефективному та сталому використанні природних ресурсів. Таким чином, розвиток громад інтегрується в національні стратегії, орієнтовані на екологічну сталість, соціальну справедливість і підвищення економічної конкурентоспроможності. Економічне зростання визначається як базовий

елемент стратегії розвитку, проте воно має ґрунтуватися на принципах «зеленої» економіки. Такий підхід спрямований на досягнення позитивних змін у якості життя населення, створення нових робочих місць у сферах екологічно чистого виробництва та сталого управління ресурсами. При цьому «зелена» економіка стане інструментом покращення екологічного стану територій, що сприятиме зростанню тривалості та якості життя громадян. Окрім цього, увага приділяється соціальній згуртованості, залученню громади до процесів прийняття рішень і створенню партнерств між державними установами, бізнесом і громадянським суспільством. Такий підхід дозволить не лише зменшити негативні наслідки війни, а й забезпечити стійкість громад у довгостроковій перспективі.

3. Описано загальні умови повоєнного розвитку міських громад в Україні. Сфокусовано увагу на таких його складових:

- економічна стійкість, що передбачає ефективне використання ресурсів, зменшення відходів та забруднення довкілля;
- соціальна справедливість – забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я, житла та інших базових послуг;
- екологічна безпека – зменшення викидів шкідливих речовин і захист природного біорізноманіття;
- розвиток інфраструктури – відновлення доріг, мостів, залізниць, аеропортів та інших об'єктів, пошкоджених під час війни масованими російськими атаками;
- культурний і спортивний розвиток – підтримка культурних і спортивних заходів, розвиток театрів, музеїв, стадіонів тощо;
- доступність медичних послуг – розвиток лікарень і клінік, забезпечення доступу до якісного медичного обслуговування;

- розвиток громадської участі – підтримка громадських організацій, забезпечення відкритого доступу до інформації, залучення громадян до прийняття рішень щодо розвитку громад;

- інновації та поступове відновлення туристичної діяльності – створення умов для розвитку інноваційних технологій і підтримки інноваційного бізнесу. Розвиток туризму є джерелом доходів для місцевих громад;

- адаптивне стратегічне планування – використання стратегічного планування, яке враховує особливості регіонів;

- розширене ресурсне забезпечення – забезпечення доступу до фінансових, інфраструктурних та інформаційних ресурсів;

- комплексна законодавча і політична підтримка. Захист прав власності, боротьба з незаконною діяльністю.

4. Оцінено вплив російської війни на процеси розвитку українських громад. В межах такого впливу, загальні умови повоєнного розвитку міських громад в Україні характеризуються наступним:

- порушена економічна стійкість, що потребує забезпечення ефективного використання ресурсів, зменшення відходів та забруднення довкілля, а також забезпечення соціальної відповідальності бізнесу;

- знижена соціальна справедливість, що потребує забезпечення доступності освіти, охорони здоров'я, житла та інших соціальних послуг, а також забезпечення рівних можливостей для всіх груп населення;

- знижена екологічна безпека, що потребує політики зменшення викидів шкідливих речовин, збереження біорізноманіття та забезпечення стійкого використання природних ресурсів;

- руйнування інфраструктури, що передбачає відновлення доріг, мостів, залізниць, аеропортів та інших об'єктів інфраструктури, які пошкоджені внаслідок війни;

- сповільнений розвиток культури та спорту, що пріоритезує підтримку культурних та спортивних заходів, розвиток музеїв, театрів, стадіонів та інших об'єктів культури та спорту;

- забезпечення доступності медичних послуг: підтримка лікарень, клінік та інших медичних установ, забезпечення доступності медичних послуг для населення та доступності якісної медицини для наших захисників.

- розвиток громадської участі та демократії: підтримка громадських організацій, забезпечення доступності інформації та залучення громадян до прийняття рішень щодо розвитку території;

- блокування розвитку туризму, який може стати важливим джерелом доходів для територіальних громад (в умовах війни можна, наприклад, у Львові або де більш спокійно).

5. Аналіз світового досвіду пост-кризового відновлення та впровадження сталого розвитку територіальних громад свідчить, що його успішна реалізація можлива лише за умов комплексного підходу. Такий підхід має враховувати всі аспекти суспільного життя, передбачати активну участь громадян та сприяти міжнародному співробітництву. Це створює основу для формування стійких громад, здатних ефективно відповідати на виклики сучасності та забезпечувати гідний рівень життя для нинішніх і майбутніх поколінь.

Міжнародний досвід, зокрема приклади країн Скандинавії, Німеччини та Нідерландів, свідчить про важливість інтеграції екологічних, соціальних та економічних аспектів. Так, у Скандинавських країнах реалізовані програми сталого розвитку, спрямовані на боротьбу зі зміною клімату, збереження біорізноманіття та покращення якості життя. Німеччина визначила сталий розвиток як ключовий принцип державної політики, зосередивши увагу на соціальній згуртованості, справедливості між поколіннями та міжнародній відповідальності.

Водночас, Україна також долучилася до впровадження принципів сталого розвитку. У 2015 році було затверджено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», яка передбачає структурні реформи, забезпечення економічного зростання, рівний доступ до послуг і підвищення безпеки. Основними пріоритетами цієї стратегії є інтеграція європейських стандартів життя та створення умов для сталого національного розвитку.

6. Окреслено перспективи та цілі сталого розвитку міських громад в Україні:

1) економічна стабільність та інвестиційна привабливість:

– залучення міжнародних інвестицій і фінансової допомоги для відновлення інфраструктури;

– розвиток малого та середнього бізнесу як основи для створення робочих місць;

– упровадження нових фінансових інструментів для підтримки громад;

2) екологічна стійкість:

– перехід на відновлювані джерела енергії та впровадження зеленої енергетики;

– відновлення природних екосистем і створення нових зелених зон у містах;

– скорочення використання викопного палива через декарбонізацію економіки;

3) інфраструктурний розвиток:

– реконструкція транспортної, енергетичної та соціальної інфраструктури на основі сучасних технологій;

– створення багатофункціональних і компактних районів для зменшення транспортного навантаження;

- упровадження інновацій у плануванні та будівництві міської інфраструктури;

4) соціальна інтеграція та участь громадян:

- підтримка внутрішньо переміщених осіб та їх інтеграція в громади;
- забезпечення доступу до якісних соціальних послуг, зокрема освіти та охорони здоров'я;

- розширення можливостей для громадян брати участь у прийнятті рішень;

5) прозорість і цифровізація:

- використання цифрових платформ для забезпечення доступу до публічної інформації;

- впровадження прозорих систем управління, таких як Prozorro, для зменшення корупційних ризиків;

- розвиток цифрових інструментів для ефективного управління громадою.

Сталий розвиток міських громад в Україні є ключовим елементом повоєнного відновлення країни. Його реалізація можлива лише за умов комплексного підходу, активної участі громадян та ефективного використання ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балабанов К. В. Територіальна громада у національному та міжнародному вимірах // К. В. Балабанов. Вісник Маріупольського державного університету. – 2014. – URL: <https://visnyk-politologia.mdu.in.ua/uk/visnik-11.pdf>
2. Бартош С. В. Досягнення ціле сталого розвитку: світові тенденції бюджетної децентралізації / Бартош С. В., Павлюк К. В., Іващенко О. Б., Короленко М. В. // Наукові праці НДФІ. – 2020. – URL: http://npndfi.org.ua/docs/NP_20_01_101_uk.pdf
3. Борщ В. А. Ресурсне забезпечення об'єднаної територіальної громади та її маркетинг / В. А. Борщ, В. М. Вакуленко, Н. М. Гринчук, Ю. Ф. Дехтяренко, О. С. Ігнатенко, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук, В. В. Юзефович // Ресурсне забезпечення об'єднаної територіальної громади та її маркетинг. – 2017. – URL: <http://surl.li/iowkdi>
4. Борщевський В. Територіальні громади в умовах воєнного стану: як забезпечити ефективне управління в контексті пріоритетів повоєнного розвитку. / В. Борщевський, Є. Матвєєв, І. Куропась, О. Микита // Територіальні громади в умовах воєнного стану: як забезпечити ефективне управління в контексті пріоритетів повоєнного розвитку. – 2022. – URL : <https://www.prostir.ua/?news=terytorialni-hromady-v-umovah-vojennoho-stanu-yak-zabezpechyty-efektyvne-upravlinnya-v-konteksti-priorytetiv-povojennoho-rozvytku>
5. Васильченко Г. Планування розвитку територіальних громад : Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування / Г. Васильченко, І. Парасюк // К. : ВІ ЕН ЕЙ. – 2015. – URL : <https://auc.org.ua/sites/default/files/library/1plangrweb.pdf>
6. Вебсайт ООН ЦСР. – URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

7. Вебсайт ООН. – URL: <https://www.un.org/en>
8. Виступ Президента України на Саміті з прийняття Цілей сталого розвитку в рамках Генеральної Асамблеї ООН. – URL: <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/40400-vistup-prezidenta-ukrajini-na-samiti-z-prijnyattyacilej-stalogo-rozvitku-v-ramkah-generalynoji-asambleji-oon>
9. Герасик Д. Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій і громад в Україні: матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Дніпро, 2023. – URL: <https://palsg.nmu.org.ua/ua/Sci/konf.php>
10. Дерун Т. М. Реалізація цілей сталого розвитку міст і громад на засадах глокалізації. Сталий розвиток економіки. Міжнародний науково-виробничий журнал / Т. М. Дерун, О. П. Кочерга // Цілі сталого розвитку в системі стратегічного планування розвитку територіальних громад. – URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/595609.pdf>
11. Євдокімов О. В. Проблеми розвитку відокремлених територіальних громад / О. В. Євдокімов // Бізнес Інформ. – 2018. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_5_16.
12. Європейська хартія місцевого самоврядування : Хартія від 15.10.1985. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.
13. Зруйнована Україна: наслідки війни, для наших міст, природи та сільського господарства». – 2023. – URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2023/03/27/zrujnovana-ukrayina-naslidky-vijny-dlya-nashyh-mist-pryrody-ta-sil'skogo-gospodarstva/>
14. Ільченко В. М. Аналіз основних показників сталого розвитку промислових регіонів України / В. М. Ільченко, М. М. Мацак, А. М. Янчара // Молодий вчений. – 2014. – URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_7\(1\)__28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_7(1)__28).
15. Київська школа економіки «Дані аналітичного звіту на кінець 2022 ». – URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/proyekt-kse-institute-z-otsinki-zbitkiv-vid-viyni-rosiya-zaplatit-zapustiv-sayt-z-analitikoyu-ruynuvan/>

16. Ковбасюк Ю. В. Державне управління : основи теорії, історія і практика / Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю. П. Сурмін // Державне управління. – 2009. – URL : <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/DERZHAVNE-UPRAVLINNYA-2012.pdf>

17. Концептуальні засади сталого розвитку територіальних громад. Інвестиції: практика та досвід 2018. – URL : <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6049&i=14>

18. Концептуальні засади формування сталого розвитку суспільства в контексті індустрії 4.0. – URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/182748/182675>

19. Концепція сталого розвитку світового господарства та трансформація системи цінностей з позиції наукових розвідок. – 2015. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2015_4_11.

20. Матвеева О. Європейська парадигма сталого розвитку територіальних громад: досвід для України // *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. – 2021. № 1(100). С 148 – 157.

21. Матвеева О. Упровадження концепції розумного міста у процесі цифрової трансформації України заради сталого розвитку / Матвеева, О., Мунько, А. // *Науковий вісник: Державне управління*. № 1(13). – С. 138 – 162. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-1\(13\)-138-162](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-1(13)-138-162)

22. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій: офіційний веб сайт. – URL: <https://minre.gov.ua/news/onovlenoaktualnyu-perelik-gromad-u-rayonah-boyovyhdiy-na-tot-ta-tyh-shcho-v-otochenni-13>

23. Моніторинг процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування станом на 10.08.2018. – URL : <https://decentralization.gov.ua/news/9438>

24. Об'єктивна необхідність забезпечення політики сталого розвитку економіки країни. – 2017. – URL: <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=2807&i=>

25. Цілі сталого розвитку Україна. Добровільний Національний огляд – 2020. – URL : <https://me.gov.ua/view/4819b04d-99d6-47d3-a0db-fd4a4215f13d>

Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України. – 2023. – URL : <https://mtu.gov.ua/>

26. Офіційний сайт Верховної ради України. – 2023. – URL : <http://zakon3.rada.gov.ua>.

27. Офіційний сайт Державної екологічної інспекції України. – 2023. – URL : <https://www.dei.gov.ua/>

28. Офіційний сайт Дія Бізнес. – URL : <https://business.diia.gov.ua/handbook/sustainable-development-goals/cili-stalogo-rozvitku>

29. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. – 2023. – URL : [https://minagro.gov.ua/news/через-воєнне-втогнєння-посивні-площини-зменшилися-на-25](https://minagro.gov.ua/news/cherез-voienne-vtorgnennya-posivni-ploshchi-zmenshilisya-na-25)

30. Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. – 2023. – URL: <https://mepr.gov.ua/>

31. Офіційний сайт Рахункової палати України. – URL : <http://rp.gov.ua/home/>

32. Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030. – 2018. – URL: <https://web.archive.org/web/20180713231722/https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenElement>

33. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022. – 2022. – URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

34. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. Відомості Верховної Ради України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>

35. Про засади державної регіональної політики / Закон України від 05.02.2015 року № 156-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР) 2015 № 13 ст. 90.

36. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки від 5 серпня 2020 р. № 695. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

37. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 № 214. Відомості Верховної Ради України. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>

38. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

39. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 № 333. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.

40. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 : Указ Президента України від 30 вер. 2019 № 722/2019. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>.

41. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Будівництво, містобудування, модернізація міст та регіонів України». – 2022. – URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/construction-urban-planning-modernization-of-cities-and-regions.pdf>.

42. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Будівництво, містобудування, модернізація міст та регіонів України». – 2022. 350 с. – URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/construction-urban-planning-modernization-of-cities-and-regions.pdf>.

43. Регіональна доповідь «Цілі сталого розвитку: Дніпро-2030». – URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-developmentreport/regional-report-sdg-dnipro-2030.html>

44. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь Київ. – 2018. – URL: http://www.nbu.gov.ua/sites/default/files/nas_dop_2015.pdf
45. Сталий розвиток місцевих громад: роль економічної освіти та науки / Матеріали науково-практичної конференції (9-10 листопада 2017). – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т. – 2017. – URL: http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/maket_09-10_Nov_2017.pdf
46. Сталий розвиток територій: проблеми та шляхи вирішення // Аспекти публічного управління. – 2014. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2014_9-10_13.
47. Стратегія регіонального розвитку Дніпропетровської області на період до 2027. – URL : https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/strategia_2027_regionaln_rozvitok.pdf
48. Указ Президента України №5/2015 Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020". – URL : <https://www.president.gov.ua/documents/52015-18245>
49. Хвесик М. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України / М. Хвесик, І. Бистряков // Економіка України. – 2012. – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_6_2.
50. Хто і як керує ОТГ? Профспілка працівників агропромислового комплексу України. – URL : http://profapk.org.ua/news/news_apk/2500.html (дата звернення: 18.05.2021).
51. Цілі Розвитку Тисячоліття – Україна 2015 : Національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Інститут демографії та соціальних досліджень ПРООН в Україні Київ. – 2016. – URL: https://www.idss.org.ua/monografii/2015_MDGs_Ukraine_Report_ua.pdf

52. Цілі сталого розвитку 2016-2030. – URL : <http://www.un.org.ua/ua/tsilirozvytku'tysiacholittia/tsilistalohorozvytku>
53. Цілі сталого розвитку. Національна доповідь. – 2017. – URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf>
54. Цілі сталого розвитку 2030. – URL: <https://www.undp.org/destination-2030-accelerating-progress-sustainable-development-goals>
55. Чикаренко І. А. Досвід стратегічного управління розвитком об'єднаних територіальних громад / І. А. Чикаренко, О. О. Чикаренко, А. С. Ушакова // Аспекти публічного управління. – 2018. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2018_6_10_9.
56. Ярема Л. В. Управління розвитку територіальної громади / Л. В. Ярема, О. І. Замора // Управління розвитком територіальної громади. – 2019. – URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2021/106.pdf.
57. Baseline National Report «Sustainable Development Goals: Ukraine» / UNDP in Ukraine – 2017. – URL : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/library/sustainabledevelopment-report/sustainable-development-goals--2017-basselinational-report.html>
58. Our Common Future, World Commission on Environment and Development – 2011. – URL : <http://www.un-documents.net/ocf-02>
59. Sustainable Development Goals are country-led and country-owned : United Nations Development Programme. – 2016. – URL : <http://www.undp.org/content/undp/en/home/blog/2017/9/22/SustainableDevelopment-Goals-are-country-led-and-country-owned.html>
60. Sustainable Development Goals: 17 Goals to Transform Our World / United Nations Sustainable Development – URL : <http://www.un.org/sustainabledevelopment/>
61. Sustainable Development Strategy for Ukraine till 2030 / UNDP in Ukraine. – URL : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home.html>

62. Sustainable Development: Critical Issues / OECD. – URL: <http://www.oecd.org/greengrowth/sustainabledevelopmentcriticalissuesfreeoverviewofthereport.htm>

63. The Global Competitiveness Report. – 2019. – URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.

64. Which countries are achieving the UN Sustainable Development Goals fastest? : World Economic Forum. – 2017. – URL: <https://www.weforum.org/agenda/2017/03/countries-achieving-unsustainable-development-goals-fastest/>